

ПОПОВИЋ Љубодраг
МАРЈАНОВИЋ Снежана

ПРОСЛАВА СТОГОДИШЊИЦЕ ПРВОГ СРПСКОГ УСТАНКА У МОРАВСКОМ ОКРУГУ, 1904. ГОДИНЕ

У години у којој се обележава 200 година од избијања I српског устанка добили смо ретку прилику која се архивисти и историчару пружа. Она је била могућност да на светло дана, из архивских депоа, у којима се чува, изнесемо оригиналну архивску грађу, до сада највећим делом непознату, и пружимо је на разматрање и коришћење, научној и широј јавности. Тиме смо заокружили нека разматрања и истраживања о самом устанку и обележавању његове стогодишњице 1904.

Увод

Стогодишњица Првог Српског устанка

Прослава 100-годишњице I устанка обележена је низом манифестација, у току скоро целе 1904. године. Рад на овоме резултирао је и великом количином списка. Она је и поред спољњег познавања догађаја из те године, остала највећим делом с ем архивистима, непозната нашој научној и широј јавности.

Како су у припреми обележавања овог догађаја чињена два покушаја, то је и материјал о томе подељен у два поглавља, и тако изложен.

I

Почетком 1903. године почела су се јављати мишљења да би се следеће 1904. године, као што је то учињено са обележавањем 50-годишњице II устанка, требала обележити и 100-годишњица I српског устанка. Ова идеја је особито добила замаха половином ове године, после смене династија, и доласка на власт Петра I Карађорђевића.

Међу првима, и званично, био је носилац те идеје министар Народне привреде Ђорђе Н. Генчић, у влади која је била формирана 12. јуна 1903. године. Он је предлагао да се 1904. године, као стогодишњица „борбе труда и напора српскога народа на ослобођењу и уређењу своје државе”, приреди једна велика земаљска изложба, која би „обележила успехе постигнуте стогодишњим трудом”.

У том смислу он је већ почетком јула 1903. године предложио и образовање Главног одбора за приређивање „Велике земаљске изложбе о стогодишњици ослобођења.” У овом одбору требали су да буду окупљени поред министра

Народне привреде и Просвете и Црквених послова, сви представници јавног, културног и привредног живота земље, њих 45 лица. Сем овога предвиђен је био и Управни одбор у саставу од 8 лица и секретара Управе, као и Грађевински одбор.

Сам нацр о изложби био је подељен у 12 поглавља, која су садржавала почев од мотива организовања изложбе до њене целокупне реализације.

Да би се цела ствар и комплетно сагледала министар Генчић је 8. јула 1903. године одредио једну стручну комисију која је имала да утврди обим изложбе, место на коме би се она одржала, и предрачун средстава за ту сврху.

Исцрпан извештај ове Комисије, после њеног свестраног рада, био је готов крајем јула месеца. Комисија је завршавајући свој извештај изразила озбиљну сумњу у успех изложбе. Краткоћа времена и велика финансијска средства од око 1.000.000 динара били су озбиљна препрека реализацији ове идеје. реализацији ове идеје. „А кад је тако жељени и потребни успех неизвестан, онда би приређивање изложбе могло бити само од моралне и стварне штете по српски народ”, писала је она.

Извештај Комисије био је разлог да Генчић поднесе, ревидирајући свој ранији став, нов предлог, нову варијанту јубиларне прославе, а он је предвиђао:

а) Да се прослава стогодишњице народног устанка под вођством Врховног Војда Карађорђа Петровића и ослобођења Србије обележи историјском изложбом из доба Првог српског устанка и појавом дела, у којем ће се за најкраћи низ година изнети историјски развитак културног стања Србије од ослобођења јој, до сада, и данашње културно стање Српства;

б) Да се старање о изложби и изради овог дела повери Српској Краљевској Академији Наука.

Предлог је одмах прослеђен Академији наука.

Одговор академије стигао је после 15. октобра, али сада већ новој Влади, у којој од 21-ог септембра није било Ђорђа Генчића.

Предлог Академије обухватио је историјску изложбу која би обухватала време од 1804-1815. године. Сем тога он је обухватио и свечани скуп са два предавања: о Карађорђу као централној фигури устанка и о самом устанку као историјском догађају. Сем овога од посебног значаја било је и усвајање предлога израде списка о Србији и српском народу уз најширу сарадњу академика-научника, књижевника и уметника.

Но, све ово у октобру те године није било у кругу интересовања нове Владе, о чему нам говоре забелешке на актима по овом питању: да се акта ставе „у акта која чекају за решење”, а да се почетком новембра 1903. године све стави „у акта”.

Тиме је настало затишје у решавању овог питања.

Све ово, овај шестомесечни период догађања, пресекао је Краљ Петар I својом одлуком од 24. децембра 1903. године. А она је гласила: „Да се у току 1904. године свечано прославља Стогодишњица Српског Устанка. Програм јубиларних светковина да изради Краљевска Влада”.

Овога пута по одлуци Владе, тежиште свих припрема је прешло на министарство Просвете и Црквених послова.

На основу ове Одлуке министар Љубомир Стојановић је већ 3. јануара 1904. године упутио распис свим школским надзорницима о начину обележавања Устанка у свим школама.

Следећи потез министар Стојановић је учинио 12. јануара 1904. године, када је образовао „један Средишњи Главни Одбор за прославу стогодишњице, који ће изградити цео план прославе и водити врховну бригу о његовом извршењу.”

За председника Одбора одређен је Сима Лозанић, председник Академије Наука, а за чланове: Стеван Ловчевић, начелник министарства Просвете, ректор Велике школе Марко Леко и њени професори: Андра Стевановић, Михаило Петровић, Слободан Јовановић, Љубомир Ковачевић, пређашни министар Просвете, председници Историског и Етнографског одбора Михаило Валтровић и Сима Тројановић, те председник општине Београда Коста Главишић. Њима се 25. јануара придружио Михаило Рашић, артиљеријски пуковник „као председник Војничког Одбора”.

Новоформирани одбор се показао много ефикаснијим него њихове колеге из одбора министарства Народне Привреде. Већ на следећим састанцима у јануару и фебруару утврђен је програм прославе у Београду и Орашцу, као централним местима прославе. А на састанцима у марту и априлу утврђивани су детаљи финансијске природе.

Прослава Устанка требала је да буде искоришћена и за две значајне акције. Прва је била посвећена проблему химне. Одбор је за ово расписао конкурс за текст и композицију нове химне, уз новчану награду од 1.000 динара.

По замисли одбора, другом посебном акцијом, требало је учинити попис свих лица по нахијама, тада окрузима, а која су дала своје животе током ослободилачких борби у 19. веку, (1804-1815, 1876-1878 и 1885. године). У вези са овим Средишњи Главни Одбор је прихватио и предлог свог члана С. Ловчевића, да се у свим црквама широм Србије уграде плоче са уклесаним именима ових погинулих бораца.

Сама прослава Стогодишњице Првог Устанка отпочела је у Београду 14. фебруара 1904. године благодарњем у Саборној цркви коме је присуствовао и Краљ Петар I Карађорђевић. Посебна прослава организована је истог дана и у самом Орашцу. Обележавање ове годишњице настављено је другим манифестацијама у области културе и просвете широм земље.

Током ове годишњице извршено је крунисање Краља Петра I. Затим су отворени за публику Етнографски и Војни музеј, те Музеј Српске Земље, данас Природњачки музеј. И у свим школама прослављен је овај догађај. И Српска Краљевска Академија одржала је свечани скуп посвећен значају Првог Устанка.

Јубиларна прослава Стогодишњице била је прилика да се у кратком времену, са ограниченим средствима одржаним манифестацијама да пресек културног и привредног стања српског друштва после стогодишње ослободилачке борбе.

Прослава 100-годишњице 1904. године у округу

У округу се одвијала посебна активност везана за обележавање ове стогодишњице. Једна од тих је била активност школа, о којој ћемо овде говорити.

Још почетком ове године 3. јануара, тадашњи министар просвете Љубомир Стојановић упутио је посебан распис свим школским надзорницима у Србији. У њему је између осталог стајало: „ У току ове године прославиће српски народ

успомену на Први Устанак од 1804. године под Вождом Кара-Ђорђе Петровићем. У овој општој народној светковини треба на свој начин да узму удела и наше народне (основне) школе. Сећајући се великих дела наших предака, развијаће се и љубав ка Отаџбини и неговати патриотска осећања у души младих ученика. Ако се за ову светковину изабере згодна прилика и ако програм буде лепо подешен, несумњиво је да ће ова прослава успешно послужити и извођењу највишег васпитног задатка, који имају народне школе као прве и најважније васпитне школе. Зато Вам препоручујем да се споразумете са учитељима и учитељицама у повереном Вам школском округу и да одредите време кад да буде ова светковина и удесите програм како да се она изврши у народним школама. А ја налазим да би било најзгодније да прослава буде кад наступе топлији дани и то у слободној природи, у вези са школским излетима у поље и шуму.” Завршавајући овај распис он је нагласио да „ће и ова светковина бити средство васпитања у ужем смислу.”

Овај став просветних власти још лепше је допунио нови министар просвете Љубомир Давидовић, у свом распису упућеном такође школским надзорницима, 2-ог фебруара.

Позивајући се на онај претходни од 3. јануара, он је наставио, и допунио га, између осталог и овим речима: „На ову успомену, која ће уверен сам, остати дубоко урезана у срцима наших малих ученика, чини ми се да је потребно обележити и неким видним знацима, који ће им изазивати миле успомене на *ђаковање*, кад су прослављали стогодишњицу Првог Устанка.

Велики и богати народи подижу у оваквим приликама куле и споменике од камена на трговима по великим градовима, у пространим равницама и на високим бреговима. Наш народ то не може. Али, могу наши ученици, народних школа ипак учинити нешто по угледу на велике народе, а што ће бити још лепше и племенитије: *они могу засадити сваки у свом врту или дворишту на дому по неко дрво, шумско или благородно, а дужег је века*, које ће неговати и чувати га да одрасте, па кад остаре, подарити тај живи споменик у аманет својим млађима, који ће за њима доћи.” Говорећи даље о овој акцији, он је нагласио и то „да ученици, који после садашњих дођу, приме тај њихов рукосад и да га чувају као трајну успомену на наше претке, који су љубили лепу српску земљу, па су и устали на оружје да ослободе српско огњиште, и дали најбољи пример како се живи и ради за народ и његову слободу.”

А недељу дана касније, 9-ог фебруара, упућен је још један, задњи распис, по питању прославе. Он је био упућен свим школама, и садржао је податке о датуму прославе. У њему је стајало: „14. фебруар 1804. године сматра се као дан кад је коначно у Орашачкој планини донесена одлука да Срби дигну на оружје. По томе је овај дан и почетак *Првог Устанка*. Зато ће, по предлогу Главног средишњег одбора за прославу стогодишњице Првог Устанка, бити 14. фебруара о.г. свечана служба у свим црквама у нашој отаџбини.

На основу горњег препоручујем да се тога дана не држе предавања у повереној Вам школи, и да са наставницима и ученицима свих разреда присуствујете служби у цркви.” Ученицима се имало претходно у школи објаснити зашто тога дана неће бити предавања.

Сходно овим расписима одржане су прославе у школама.

Јагодинске школе: Гимназија и Мушка учитељска школа, са наставницима основних школа из срезова: беличког, левачког и темнићког (стари јагодински округ), су у среду 4-ог фебруара 1904. године, у 9 часова, у јагодинској Саборној цркви одржале „парастос свим јунацима и борцима, који су у првом устанку свој живот положили за веру и отаџбину.”

О овоме догађају извештаје Министру просвете су упутили директори Гимназије и Мушке учитељске школе, као и школски надзорник наведених срезова.

Најпотпунији од ових био је онај који је, мада укратко, упутио Сретен Аџић, директор Учитељске школе.

Он је писао „да смо, данас, на историјски дан договора у Орашачкој планини за први устанак, приредили договорно, наставници и ученици овдашње Гимназије и ове школе, као и сви учитељи из старог јагодинског округа са својим надзорником, уз суделовање грађанства и чиновника парастос изгинулим борцима у првом устанку.”

Настављајући свој извештај, о догађајима после овог чина, он је писао: „а после парастоса да је држао свечано историјско предавање Г. Милан Ст. Павловић, професор ове школе, пред ученицима и наставницима из обе горе именоване школе, као и пред свим учитељима и многим грађанима, које је било праћено патриотским песмама извођеним од ученика ове школе.” (По осталим извештајима ово предавање је било одржано у сали Учитељске школе).

На крају свог извештаја он је навео: „Ово је прва свечаност прославе стогодишњице првог устанка у овој школи”. (Наводећи ове речи он је вероватно мислио и на неке будуће активности у вези са овом прославом. Нажалост ми са неким другим подацима, данас не располажемо).

Двадесетчетвртог априла је Петар Милосављевић „управитељ излета на Иванковску славу”, како је себе назвао, иначе управитељ основних ђупријских школа, упутио једно врло интересно писмо: „На Иваковцу 1805. године прва битка с Турцима у Устанку Срба била је. На томе месту пожртвовањем предака несачуваних имена, оснажени дух бораца које је Устанак узео; на томе месту отпочела се борба, од тога места глас победе ширио се; на томе месту основана је данашња Србија.

Деца–ученици пет народних школа: ђупријски, сењски, сењског рудника, батиначка, бигренички отићи ће 2. маја ове године на месту Иванковачке борбе у славу стогодишњице првог Устанка, да одају пошту изгинулим, да се духом њиховим челиче, кад им имена не знају, деца ће отићи да виде место, које је утемељило Домовину њихову.

Одбор, осећајући сву тежину светиње места и значај сећаја на прошлост, који понос диже, молио је Господина министра војног да изволи одобрити војну музику, надајући се, да ће бити одобрена, кад деца чине палим борцима помен. И, Господин министар војни одобрио је под условом да одбор плати 389 динара. Како се дечији дух развија и видљивим знацима поштовања, како је музика водиља ка томе светоме месту, које треба да развије понос будућих грађана Србије, одбор са жаљењем, немајући новца да исплати војну музику, мора да изостави из свог програма; а како је спољни знак ипак потребан–решио је да уместо војне музике употреби варошке свираче– „цигане”.

Господину министру просвете, достављајући овај излет ђака народних школа, одбор моли за дејство код Господина Министра војног да изволи одобрити војну музику бесплатно, јер тога дана деца–млади, грађани с поносом чине помен палим борцима”.

Саглашавајући се са овим, и Школски надзорник срезова Параћинског, Деспотовачког и Ресавског, као и Министар просвете упутили су Министру војном за одобрење бесплатне музике за овај догађај.

Крајем јула (28-ог) је Школски надзорник срезова: беличког, левачког и темнићког је упутио Министру просвете извештај „о воћкама и другом дрвећу које су ученици основних школа у овом округу засадили у спомен Стогодишњице I Српског Устанка”.

Извештај је гласио:

„1. Ученици багрданске основне школе посадили су у школском дворишту 1 орах и 2 брестића; 1 брестић није примљен.

2. Ученици главиначке школе: 10 дудова и 16 комада винове лозе.

3. Ученици деониче школе засадили су код својих домова: 1 багрем, 1 храст, 1 брест, 1 дуњу, 1 вишњу, 2 букве, 3 шљиве, 4 јабуке, 5 дудова, 5 трешања и 9 ораха; све је примљено.

4. Ученици јовачке школе посадили код својих домова: 60 воћака (20 облагорођених); 5 воћака није се примило.

5. Ученици праћинске школе у школској градини: 25 облагорођених воћака и пред школском зградом 8 четинара; све је примљено.

6. Ученици рибарске школе посадили су у школском дворишту 1 храст и 1 јасен; само се јасен примио.

7. Ученици белушићке школе посадили су у школском дворишту 100 америк. лоза, 5 јабука, 1 крушку, 1 оскорушу, 1 јавор, 1 вишњу, 1 трешњу и 4 шљива; све је примљено осим 15 лоза. Осим тога у црквеној порти посађена је 1 јела, примљена је.

8. Ученици малодреновске школе код својих домова: 43 јабуке калемљене, све су се примиле.

9. Ученици жупањевачке школе у школском дворишту: 7 јела, 4 ариша, 4 смрче; све примљено.

10. Ученици опарићке школе у школском дворишту: 2 бора и 11 комада јабука; све примљено.

11. Ученици пољенске школе код својих домова: 19 јабука, 6 ораха, 4 трешње, 8 крушака, 12 дудова, 2 глога, 28 шљива, 7 бресака, 4 дуње, 7 вишања и 1 оскорушу. Није примљено: 1 јабука, 1 орах, 1 трешња, 1 крушка, 1 дуд, 2 шљиве, 1 бресква и 1 вишња. Осим тога ученици продужне школе калемили су (код својих домова) 3 крушке и 2 јабуке, све с успехом.

12. Ученици превешке школе у школском дворишту посадили су и окалемили 9 воћака; све примљено. На сеоском имању посадили су 40 воћака; није примљено 7. Код својих домова 162 воћке.

13. Ученици велико-пчеличке школе у школском дворишту: 5 шљива; све примљено.

14. Ученици рековачке школе у школском дворишту: 12 четинара; све примљено.

15. Ученици риљачке школе код својих домова: 38 јабука, 39 крушака, 29 других воћака; све примљено.

16. Ученици течихке школе посадили су у школском дворишту: 25 комада амер. Лозе (и 1 чесму направили).

17. Ученици залоговичке школе у школском дворишту: 75 калемљених воћака, 10 четинара, и 50 дудова; све је примљено осим 3 дуда. Осим тога ученици продужне школе засадили су код својих кућа 66 дудова.

18. Ученици избеничке основне школе у школском дворишту: 10 окалемљених и 7 неокалемљених воћака, 24 окалемљених и 24 неокалемљене лозе и 14 дудова; све скоро примљено.

19. Ученици катунске школе у школском дворишту: 20 калемљених јабука и 32 дуда; јабуке све примљене и дудови половина.

20. Ученици доњо-крчинске школе посадили су у школском дворишту: 37 дрвета и окалемили 17.

21. Ученици обрешке школе у школској башти: 50 калемљених лоза; све је примљено.

22. Ученици поточке школе у школском воћњаку: 4 јабуке, 2 крушке и 4 шљиве, све примљено.

У осталим школама, тек ће се на јесен извршити сађење дрвећа у част стогодишњице првог српског устанка.”

Осим ове активности у школама и у другим крајевима округа је било активности у вези са овом годишњицом.

Тако из докумената сазнајемо о постојању „Главног одбора за подизање споменика варваринским борцима, који су суделовали у битци варваринској, 1810. године.” Овај Одбор је 1-ог фебруара, у цркви варваринској држао помен, а „у вези тога истог дана забаву са игранком у корист подизања споменика”, у сали варваринске основне школе.

Колико нам је познато, ово је једини писани траг о тој акцији у Варварину, па га због тога, а и његовог садржаја, излажемо овом приликом.

Он је гласио:

*Главни Одбор
за подизање споменика варваринским борцима
приређује*

1. фебруара ове године у цркви варваринској
у 10 часова пре подне

Помен
свима јунацима, који су у битци варваринској, 1810. год.
суделовали

а у вече тога истог дана

ЗАБАВУ С ИГРАНКОМ

у корист подизања споменика

*Главном Одбору је част да и Вас као
искреног патриоћу замолимо да присуствујете
помену свих наших славних витезова и
изволиће са вашом породицом посејити
ову забаву.*

*Забава ће се одржати у сали варваринске
ОСНОВНЕ ШКОЛЕ*

*
ПОЧЕТАК ЈЕ ЗАБАВЕ У 8 ЧАСОВА У ВЕЧЕ

*
Улазак је - добровољни прилог

*
На забави само позвани имају приступа

*Јануара 1904. године
Варварин*

Главни Одбор

Извор: Архив Србије, Министарство просвете, 1904. година